

CONSIDERAȚII DESPRE EVOLUȚIA EPISTEMOLOGIEI ISTORICE FRANCEZE¹

OANA VASILESCU

Abstract. For one of the specific and significant features of the style of current scientific knowledge is the integration of the historical perspective in the actual scientific construction, due to the fact that the deep methodological and conceptual changes that affect the general frameworks, assumptions and structures require to put to work the entire history of science in order to determine its possible directions of future development, my paper is an attempt to set forth a brief account on French historical epistemology, mainly on Bachelard's work and his influence on Foucault. Therefore, I will focus on his reflections on the relationship between consciousness and reality, rational knowledge and affective knowledge, on the significance of the "epistemological obstacles", on the sources of errors in the process of knowledge, on how to purify the process of knowledge in order to ensure scientific certainty, with a particular emphasis on his "psychoanalysis of scientific knowledge".

Keywords: Bachelard, Foucault, French epistemology, historical epistemology, method.

Una dintre trăsăturile specifice și semnificative ale stilului cunoașterii științifice actuale poate fi considerată integrarea perspectivei istorice în creația și în construcția științifică efectivă. Recursul frecvent la istorie în gândirea științifică actuală este condiționat de profunde schimbări metodologice și conceptuale ale științei înseși care ating cadrele generale, presuposițiile și structurile (așa-zicând „anterioare”), făcând necesară „recuperarea” și punerea la lucru a întregii istorii a științei în vederea determinării posibilelor ei direcții de dezvoltare viitoare. Astfel, nu este deloc lipsit de relevanță faptul că unii dintre marii oameni de știință ai secolului XX au fost constant preocupați de istoria științei chiar în sensul elaborării de modele conceptual-teoretice ale evoluției istorice a gândirii științifice sau de perspective sistematice privind modalitățile progresului științific. Știința contemporană reactivează multe alte tradiții de gândire, recuperând idei, concepte, teorii chiar (considerate inițial „depășite”) provenind din epoci anterioare – cum este cazul, pentru a oferi numai un exemplu semnificativ, cu ideea de evoluție,

¹ Studiu realizat în cadrul proiectului intitulat „Stil spiritual și cunoaștere în filosofia lui Lucian Blaga. O reevaluare în lumina epistemologiei istorice contemporane”, finanțat prin programul Granturile Academiei Române 2019–2021, Subprogramul „Științe umaniste”, Contract GAR–UM–2019–XII–3.4–3/15.10.2019.

creație a secolului XIX „reluată, reformulată în cadrul unor modele explicative și situată în centrul unei perspective de gândire în aproape toate disciplinele științifice”².

„Prezența unei dimensiuni istorice a diverselor domenii ale științei poate fi argumentată nu numai prin indicarea modului lor specific de evoluție, ci și prin luarea în considerare a modalității de a interpreta unele formalisme matematice pentru construirea unor teorii factuale.”³ Asupra acestui aspect a insistat cu precădere Pierre Duhem, creatorul unei filosofii istorice a fizicii, care considera că, în demersul de interpretare a ipotezelor științifice actuale, metoda istorică este fundamentală: „În fizică, singurul mijloc de a corela judecățile formale ale teoriei cu materia faptelor pe care aceste judecăți trebuie să le reprezinte, și aceasta evitând pătrunderea ilicită a ideilor false, este acela de a justifica fiecare ipoteză esențială prin istoria ei.”⁴ Pentru Duhem, omul de știință (în acest caz particular, fizicianul) trebuie să fie epistemolog, iar epistemologul trebuie să fie istoric al științei, întrucât modalitatea adecvată de edificare a unei teorii (științifice) presupune ca necesară o permanentă reflecție metodologică ce are drept rezultat ideea că justificarea unei ipoteze nu poate fi asigurată decât de istoria sa. Astfel, numai istoria științei (a fizicii, aici) ar fi în măsură să ofere instrumentele care să permită o înțelegere corectă și o interpretare adecvată a propriilor ipoteze, din moment ce nu există ceea ce s-ar putea numi un mecanism de traducere lipsit de ambiguitate (integral determinat de logică și de experiment) între enunțurile unei teorii date și experiență. În plus, procesul atribuirii de semnificații conceptelor unei noi teorii științifice se petrece într-un limbaj așa-zicând dublu amprentat, pe de o parte la nivelul utilizărilor comune, iar pe de altă parte la nivelul teoriilor științifice în vigoare la un anumit moment într-o comunitate. De unde, firește, și necesitatea cel puțin a examenului critic autoreflexiv, precum și a apelului la strategii complexe de arheologie a conceptelor.

O abordare realistă a științei nu se poate limita la identificarea teoriilor cu sistemele formale de propoziții, ci trebuie să aibă în vedere caracterul lor profund istoric, potențialul lor de evoluție și de transformare. Filosofia științei trebuie să țină seama de istoricitatea evaluării și a justificării ipotezelor, întrucât acceptarea rațională a teoriilor și înțelegerea diverselor tipuri de reconstrucție a raționamentului științific presupun *dezvăluirea* unor rețele de semnificații subiacente care riscă să rămână inaccesibile în absența cunoașterii *contextului istoric* în care teoriile respective sunt adoptate și folosite. Necesitatea recursului la istorie devine cu atât

² Ilie Pârvu, *Introducere în epistemologie*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 66: „Modul de gândire *evoluționist*, întemeiat esențial pe succesele remarcabile ale unor domenii ale științei care au reușit să reconstituie evoluția, să-i explice mecanismul intern pe baza unor principii generale, este prezent astăzi nu numai în biologie (teoria sintetică a evoluției reprezentând operaționalizarea actuală a ideii darwiniene a evoluției) sau în științele socio-umane, ci și în fizică, chimie (preocupată tot mai mult de geneza, creșterea și evoluția sistemelor chimice) sau cosmologie (intrată și ea în faza abordării evoluționiste a înșeși structurii spațio-temporale și cauzale a universului fizic).”

³ *Ibidem*, p. 115.

⁴ Pierre Duhem, *La théorie physique. Son objet et sa structure*, Paris, Rivière, 1906, p. 444 [tr.n.].

mai evidentă în momentele de „criză” (adică în momentele de reorientare strategică a unei discipline științifice, de fundamentare a unor noi direcții de cercetare sau a unor programe de cercetare fundamentală) deoarece, fiind puse sub semnul întrebării înseși principiile și conceptele de bază, argumentarea în favoarea unei teorii revoluționare nu poate fi edificată dinspre orizontul logico-metodologic deja constituit și acceptat, ci trebuie să pună la lucru întreaga experiență istorică a științei în slujba justificării noii abordări propuse⁵.

În procesul de alternare între un domeniu de cercetare și altul (științe, epistemologie, istoria și filosofia științei, pe de o parte, teorie și critică literară, pe de altă parte), Gaston Bachelard a reflectat constant asupra relației dintre conștiință și realitate, asupra raporturilor dintre cunoașterea rațională și cunoașterea afectivă, asupra semnificațiilor a ceea ce el numește „obstacole epistemologice”, asupra surselor erorilor în procesul de cunoaștere, asupra modalităților de purificare a procesului cunoașterii în vederea asigurării „certitudinii științifice” și asupra rolului și a rostului psihanalizei în economia travaliului de *rectificare discursivă* menită să conducă spre *desubiectivizarea* demersurilor care vizează degajarea sensurilor realului și ale „realității”: „Nous reviendrons sur le processus de rectification discursive qui nous paraît être le processus fondamental de la connaissance objective. Nous voulons auparavant souligner quelques aspects sociaux de cette pédagogie de l’attitude objective propre à la science contemporaine. Puisqu’il n’y a pas de démarche objective sans la conscience d’une erreur intime et première, nous devons commencer les leçons d’objectivité par une véritable confession de nos fautes intellectuelles. [...] Rompons, ensemble, avec l’orgueil des certitudes générales, avec la cupidité des certitudes particulières. Préparons-nous mutuellement à cet ascétisme intellectuel qui éteint toutes les intuitions, qui ralenti tous les préludes, qui se défend contre les pressentiments intellectuels.” Iar prima etapă a acestui travaliu maieutic de psihanaliză a cunoașterii obiective constă în conștientizarea și în acceptarea faptului că eroarea nu este un rău, ci este o parte necesară a drumului însuși către obiectivitate: „C’est alors qu’on accède à l’erreur positive, à l’erreur normale, à l’erreur utile; guidé par une doctrine des erreurs normales, [...]. Cette catharsis préalable, nous ne pouvons guère l’accomplir seuls, et il est aussi difficile de l’engager que de se psychanalyser soi-même. Nous n’avons pu déterminer que trois ou quatre grandes sources de l’erreur pour la connaissance objective. Nous avons vu que la dialectique du réel et du général se répercutait dans les thèmes psychanalytiques de l’avarice et de l’orgueil. Mais il ne suffit pas de désancrer l’esprit de ces deux sites périlleux. Il faut le déterminer à des abstractions de plus en plus fines, en évinçant des fautes de plus en plus captieuses. Pour cette pédagogie fine, il faudrait des sociétés scientifiques complexes, des sociétés scientifiques qui doubleraient l’effort logique par un effort psychologique.”⁶ Iar acest travaliu maieutic este un joc prin excelență social.

⁵ Cf. Ilie Pârvu, *op. cit.*, pp. 66, 117 și St. Toulmin, *Human Understanding*, Princeton, Princeton University Press, 1972.

⁶ Gaston Bachelard, *La formation de l’esprit scientifique*, Paris, Vrin, 2004, pp. 289–290.

Metoda hermeneutică pe care Bachelard o propune și o pune la lucru prezintă particularitatea de a fi constituită din doi versanți: în demersul tinderii spre atingerea unei obiectivități în cunoaștere, el acceptă (cu titlu provizoriu) ca gândirea raționalistă să își poată asocia toate valorile psihologice ajutătoare; apoi, odată decelate și identificate ca atare, acestea sunt treptat eliminate pentru ca obiectivarea cunoașterii să poată fi validată. În *Le nouvel esprit scientifique* și în *La formation de l'esprit scientifique*, Bachelard argumenta în favoarea ideii că numai în măsura în care realismul imediat este eliberat de povara judecăților *a priori* și ulterior rectificat și reconfigurat prin îndoieli (metodice) poate dobândi caracterul unei realități luminate de un raționalism deschis. Nu experiența primă este relevantă în actul de cunoaștere, ci experiența ultimă, în speță cea rectificată de spiritul critic, și anume cea purificată de fondul afectiv latent cu toate aparențele sale „obiective”: „À notre avis, il faut accepter, pour l'epistémologie, le postulat suivant: l'objet ne saurait être désigné comme un *objectif* immédiat; autrement dit, une marche vers l'objet n'est pas initialement objective. Il faut donc accepter une véritable rupture entre la connaissance sensible et la connaissance scientifique. Nous croyons en effet avoir montré, au cours de nos critiques, que les tendances normales de la connaissance sensible, tout animées qu'elles sont de pragmatisme et de réalisme immédiats, ne déterminaient qu'un faux départ, qu'une fausse direction. En particulier, l'adhésion immédiate à un objet concret, saisi comme un bien, utilisé comme une valeur, engage trop fortement l'être sensible; c'est la *satisfaction intime*; ce n'est pas l'*évidence rationnelle*.”⁷

Gaston Bachelard operează o distincție fundamentală între memoria rațiunii și memoria empirică (fiecare funcționând după legi proprii) – distincție necesară în configurarea a ceea ce el numește „un rationalisme du *contre*”, adică acel tip specific de înțelegere critică a realului care se constituie ca un amplu și complex *proces de afereză* în urma căruia „realul” este determinat de spiritul rațional, de conștiința rectificatoare. Căile de acces spre „obiect” sunt întotdeauna îngreunate de ceea ce Bachelard numește „obstacole epistemologice”, care nu țin numai de erorile simțurilor, nici chiar de bagajul impresiilor preștiințifice transformate în convingeri, ci trimit la anumite baraje cumva inerente procesului însuși de cunoaștere. De unde urmează necesitatea unei riguroase ironii *autocritice*, exigența unei psihanalize a cunoașterii *obiective*: „Dacă vom merita să găsim emuli, îi vom îndemna să studieze, din același punct de vedere al unei psihanalize a cunoașterii obiective, noțiunile de totalitate, de sistem, de element, de evoluție, de dezvoltare. Nu va fi greu de sesizat că la baza unor astfel de noțiuni există valorizări eterogene și indirecte, dar al căror ton afectiv nu poate fi negat. În toate aceste exemple se vor găsi, sub teoriile mai mult sau mai puțin acceptate de savanți sau de filosofi, convingerile ce sunt adesea de-a dreptul ingenue. Aceste convingeri nediscutate sunt tot atâtea lumini parazitare ce tulbură claritățile legitime pe care spiritul trebuie să le adune într-un efort discursiv. Trebuie ca fiecare să se îndrepte spre sine însuși pentru a distruge aceste convingeri nediscutate. Trebuie ca fiecare să

⁷ *Ibidem*, p. 286.

învețe să se elibereze de rigiditatea obiceiurilor spiritului, formate în contact cu experiențele familiare. Trebuie ca fiecare să distrugă cu și mai multă grijă fobiile sau feliile sale, actele sale de complezență pentru primele intuiții. (...) Niciun progres nu este posibil în cunoașterea obiectivă fără această ironie autocritică.”⁸

Din punct de vedere epistemologic, progresul în cunoaștere se realizează mereu prin opoziție (*contre*), ruptură (în raport cu tradiția etc.), eliberare (de obstacole de diverse tipuri). Astfel, epistemologul selectează faptele științifice pe care istoricul științei le înregistrează, le pune sub semnul întrebării și le verifică valabilitatea în raport cu datele actuale ce orientează prezentul spre viitor, de o asemenea manieră încât cultura este mobilizată, cunoștințele închise se deschid, gândirea se dialectizează, iar așa-numitele raționalisme domeniale se îmbogățesc prin starea permanentă de recurență culturală. Pe această cale, Bachelard ajunge la formularea legii celor trei stadii ale spiritului științific: stadiul concret, cel al întâlnirii cu fenomenele; stadiul concret-abstract, cel al decantării preponderent intuitive a unei filosofii simple; stadiul abstract, în care spiritul caută în mod deliberat date sustrate intuiției și le utilizează fățiș polemic *contra* realității prime (considerate ca fiind informă și impură).

Fie că sunt de ordin afectiv sau de ordin substanțialist, obstacolele epistemologice sunt polimorfe, alcătuite dintr-un amestec de intuiții dispersate, chiar opuse. Psihanaliza gândirii științifice pe care o elaborează și o aplică Gaston Bachelard vizează decelarea acelor interese de natură afectivă și a acelor complexe de natură inconștientă care se constituie ca niște veritabile baraje în calea tentativelor de cunoaștere obiectivă: „Este suficient să vorbim despre un obiect pentru a ne crede obiectivi. Dar prima noastră opțiune, obiectul, ne indică pe noi într-o măsură mai mare decât aceea în care îl desemnăm noi pe el, și ceea ce considerăm că reprezintă reflecțiile noastre fundamentale asupra lumii nu este adeseori decât o confidență asupra tinereții spiritului nostru. Câteodată ne mirăm în fața unui obiect ales; adunăm ipoteze și reverii; ne formăm astfel convingeri care au aparența unei științe. Dar sursa inițială este impură: evidența primă nu este un adevăr fundamental. De fapt, obiectivitatea științifică nu este cu puțință decât dacă s-a făcut de la început ruptura cu obiectul imediat, dacă a fost refuzată seducția primei opțiuni, dacă au fost oprite și contrazise ideile care se nasc din prima observație. Orice obiectivitate, verificată cum se cuvine, dezmente primul contact cu obiectul. Ea trebuie în primul rând să critice totul: senzația, bunul-simț, însăși practica cea mai constantă, în sfârșit, etimologia, căci cuvântul, care este făcut pentru a cânta și a seduce, întâlnește arareori gândirea. Departe de-a se lăsa în voia uimirii, gândirea obiectivă trebuie să fie ironică. Fără această vigilență răuvoitoare, nu vom adopta niciodată o atitudine cu adevărat obiectivă.”⁹

În felul acesta, orice experiență primă este transpusă în domeniul raționalului, iar prin interpretare și prin selecția purificatoare (ambele operații ținând de un

⁸ Gaston Bachelard, *Psihanaliza focului*, traducere de Lucia Ruxandra Munteanu, București, Editura Univers, 2000, pp. 33–34.

⁹ *Ibidem*, p. 29.

orizont așa-zicând aferetic), raționalul devine dialectic și ajunge să configureze o structură care să permită reflecției elaborării fertile cu privire la o experiență dată. O dată sesizate contradicțiile din istoria gândirii domeniiale a unui obiect, acestea nu pot fi rezolvate decât prin rectificarea ce se produce într-o nouă sinteză. Cercetătorul primește, alege și respinge; într-un cuvânt, el valorizează, iar valoarea, la rândul ei, divizează permanent subiectul valorizant¹⁰, astfel încât de o parte rămâne istoria unor valori contrazise în timp, iar de cealaltă parte se situează noua valoare prezenteizată: „Realul este o masă de obiecții la o rațiune constituită. Gândirea rațională este un sistem interogator față de o realitate adormită.”¹¹ Pentru Bachelard, pentru a se putea exercita adecvat și eficient în orizontul investigației cunoașterii științifice, raționalitatea nu este (nu mai poate fi) aceea „naturală”, imediată, ci aceea la care se ajunge doar în urma unui travaliu aferetic purificator practicat în mod constant: „Cititorii s-au mirat poate că un filosof raționalist acordă o atât de mare atenție unor iluzii și unor erori și că are întruna nevoie să reprezinte valorile raționale și imaginile clare ca rectificări ale unor date false. De fapt, nu consider că o raționalitate naturală, imediată, elementară ar avea vreo soliditate. În cunoașterea rațională nu te instalezi dintr-o dată; nu poți avea dintr-o dată o perspectivă corectă asupra imaginilor fundamentale. Sunt oare raționalist? Încerc mai curând să *devin*, nu numai în ansamblul culturii mele, ci în detaliul gândirii mele, în ordinea detaliată a imaginilor mele familiare.”¹²

Spre deosebire de omul de știință, filosoful are, în viziunea lui Bachelard, nu numai disponibilitatea, ci chiar cumva sarcina de a recupera și de a reintegra constructiv erorile renegate și obstacolele depășite prin rupturile fecunde ce duc la schimbările de paradigmă. Atât din proiectul său teoretic, cât și din modul său de a face epistemologie se decantează ideea că stabilirea modelului dinamic al progreselor cunoașterii abstracte presupune luarea în considerare a tuturor reziduurilor (și anume, a tot ceea ce este obligată argumentarea să sacrifice pentru a se putea constitui plenar ca argumentare). „Filosoful, el, are răgazul de a-și purta privirea peste ceea ce savantul lasă în urma sa, peste erorile renegate și peste obstacolele depășite; descriind rupturile fecunde („schimbările de paradigmă”, după o formulă mai recentă) de la care pornind omul de știință se angajează într-un alt viitor, filosoful nu se privează de a urca dincolo de separația epistemologică; el păstrează amintirea trecutului refuzat, fie și numai pentru a da deplină dreptate actului de refuz, precum și pentru a evidenția pasul făcut în toată amploarea lui.”¹³

Astfel, *La formation de l'esprit scientifique* clădește întregul edificiu al logicii și al dinamicii procesului de purificare a cunoașterii pe ceea ce Jean Starobinski¹⁴ numește o „poetică a erorii”, iar Gaston Bachelard însuși numește fie

¹⁰ Gaston Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, Paris, PUF, 1975, pp. 125, 133.

¹¹ *Ibidem*, pp. 65–66 [tr.n.].

¹² Gaston Bachelard, *Apa și visele*, traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1997, pp. 10–11.

¹³ Jean Starobinski, *Dubla legitimitate*, traducere de Angela Martin, prefață în Gaston Bachelard, *Aerul și visele*, traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1997, p. I.

¹⁴ *Ibidem*, p. II.

„psihologie”, fie „psihanaliză” a cunoașterii obiective sau științifice. O poetică (nu o istorie) a erorii, în măsura în care filosoful francez a fost prea puțin preocupat de indexarea convingerilor eronate ca atare sau de ceea ce o disciplină precum istoria ideilor științifice ar putea avea eventual de spus despre rectificările și aproximările succesive, ci a fost interesat de natura puterii de atracție a convingerilor eronate, de sursa mecanismelor profunde responsabile de prestigiul lor, de structura de adâncime căreia îi aparțin. O poetică a erorii menită a da seamă atât de dinamica procesului însuși (și a mecanismelor) prin care spiritul științific reușește să învingă obstacole epistemologice de diverse tipuri pentru a se putea constitui ca atare (*ca spirit științific*), cât și de rezultatul acestuia, în speță de constituirea efectivă a spiritului științific *ca ansamblu de erori rectificate*. „Toutes les fois que nous l’avons pu, nous avons indiqué par de brèves remarques comment, d’après nous, l’esprit scientifique triomphait des divers obstacles épistémologiques et comment l’esprit scientifique se constituait comme un ensemble d’erreurs rectifiées. Mais ces remarques dispersées sont sans doute bien loin de former une doctrine complète de l’attitude objective et il peut sembler qu’un lot de vérités gagnées contre des erreurs disparates ne fournisse pas ce domaine du vrai, bien homogène, bien arrondi, qui donne au savant la joie de posséder un bien tangible et sûr. A vrai dire, le savant devient de moins en moins avide de ces joies totalitaires. On a souvent répété qu’il se spécialisait de plus en plus. Le philosophe, spécialiste en généralités, s’est offert pour les synthèses. Mais, en fait, c’est à partir d’une spécialité que le savant veut et cherche la synthèse. Il ne peut prendre pour une pensée objective une pensée qu’il n’a pas personnellement objectivée. De sorte que, si l’on fait de la psychologie, et non de la philosophie, il faudra toujours revenir, croyons-nous, au point de vue où nous nous plaçons dans cet ouvrage: psychologiquement, pas de vérité sans erreur rectifiée. Une psychologie de l’attitude objective est une histoire de nos erreurs personnelles.”¹⁵

Din perspectiva bachelardiană, spiritul științific ca procesualitate constă într-o suită de depășiri ale diverselor tipuri de obstacole epistemologice, iar ca „rezultat” se constituie, prin chiar această mișcare specifică, ca un ansamblu de erori rectificate. Obstacolele epistemologice nu au o devenire istorică; în măsura în care funcția lor este doar aceea de a reține și de a întârzia devenirea gândirii raționale, ele sunt total atemporale. Bachelard susține că vechile *pattern*-uri ale reveriei nu sunt eliminate de succesul discursului științific disciplinat al mecanicii clasice triumfătoare – situație pusă în lumină prin recursul sistematic la exemple extrase din gândirea preștiințifică a secolelor XVII și XVIII puse în contrast, în economia unei analize comparative, cu discursul științific contemporan lor. Istoria, inexistentă ca atare anterior momentului rupturii, intervine în perioada de criză în care limbajul matematizat al fizicii galileo-newtoniene înlocuiește o fabulă metaforică; însă gândirea preștiințifică supraviețuiește în bună măsură, constituind cumva un mod de exprimare permanent al spiritului pe care, de pe pozițiile de

¹⁵ Gaston Bachelard, *La formation de l’esprit scientifique*, ed. cit., p. 285.

autoritate tocmai dobândită, noua paradigmă de gândire (cea a științei „moderne”) îl consideră „depășit”: „Dar gândirea preștiințifică supraviețuiește, într-o mare măsură, bătăliei pe care a pierdut-o: ea este un mod de exprimare permanent al spiritului; ea nu este *perimată* decât în ochii științei constituite, care de-acum *face autoritate*. Discursul preștiințific perseverează în conștiințele needucate. Orice convingere imediată e despre aceasta o dovadă, iar o pedagogie *actuală* găsește ocazia de a se strădui să învingă o rezistență și o seducție mereu renăscânde. Este ceea ce *La formation de l'esprit scientifique* și *La psychanalyse du feu* afirmă cu stăruință.”¹⁶ Tocmai de aceea, insistă G. Bachelard, se impune ca travaliul constant al unei psihanalize a cunoașterii obiective, care este în același timp și o autopsihanaliză, să însoțească în permanență orice demers științific; tocmai de aceea „se impune să suprimăm orice expansiune, se impune să reducem la tăcere propria noastră persoană. Axele poeziei și ale științei sunt de la bun început inverse. Tot ce poate spera filosofia este ca poezia și știința să devină complementare, să le unifice ca pe două contrarii bine alcătuite. Trebuie deci să opunem spiritului poetic expansiv, spiritul științific taciturn pentru care antipatia prealabilă este o precauție sfântă.”¹⁷

La Psychanalyse du feu [1938] se constituie, în intenția explicit formulată de autorul ei, ca o ilustrare a tezelor generale elaborate în *La formation de l'esprit scientifique* [1938], ca un exemplu de aplicare (pe cazul particular al chestiunii cu adevărat primordiale pentru „sufletul naiv” a întâlnirii cu fenomenele focului) a acelei psihanalize speciale¹⁸ („psihanaliza cunoașterii obiective”) concepute ca exercițiu *autoreflexiv* și *metateoretic* mereu reiterat menit să însoțească și să călăuzească în chip necesar orice întreprindere cu pretenții de apartenență la spațiul obiectivității științifice. Investigația se construiește pornind de la situația paradoxală reprezentată, pe de o parte, de faptul evident că știința contemporană (aici, cu precădere chimia) a devenit complet dezinteresată de ceea ce am putea numi problematica fenomenelor focului (în decursul timpului, capitolele consacrate focului din cărțile de chimie reducându-se și ca întindere, și ca pondere), iar pe de altă parte, de faptul mai puțin evident în primă instanță că această chestiune nu a fost deloc elucidată, cu atât mai puțin „rezolvată”: „Focul nu mai este un obiect științific. Focul, obiect imediat izbitor, obiect care se impune unei alegeri primitive, înlocuind atâtea alte fenomene, nu mai deschide nicio perspectivă pentru un studiu științific. Iată de ce ni se pare instructiv, din punct de vedere psihologic, să urmărim inflația acestei valori fenomenologice și să cercetăm cum o problemă care a obsedat secole de-a rândul cercetarea științifică s-a găsit deodată divizată, înlăturată, fără să fi fost cândva rezolvată. Când întrebi persoane cultivate, ba chiar

¹⁶ Jean Starobinski, *op. cit.*, p. II.

¹⁷ Gaston Bachelard, *Psihanaliza focului*, ed. cit., pp. 29–30.

¹⁸ *Ibidem*, p. 33: „Vom spune încă o dată că în această carte, unde ne confesăm, enumerăm erori. Ea se oferă deci ca un exemplu al acestei psihanalize speciale, pe care o socotim utilă la baza tuturor studiilor obiective. Este o ilustrare a tezelor generale susținute într-o carte recentă despre *Formarea spiritului științific*. Pedagogia spiritului științific nu va avea decât de câștigat, explicitând astfel seducțiile care falsifică inducțiile.”

savanți, cum am făcut și eu de nenumărate ori, „Ce este focul?”, primești răspunsuri vagi sau tautologice, care repetă în mod inconștient teoriile filosofice cele mai vechi și cele mai himerice. Și aceasta pantru că întrebarea a fost pusă într-o zonă obiectivă impură, unde se amestecă intuițiile personale cu experiențele științifice.”¹⁹ Intuițiile originare, așa-zicând „primitive”, inconștiente, de natură nu numai (sau prea puțin și nu relevant) personală, ci mai degrabă colectivă asupra focului sunt responsabile de formarea unor convingeri imediate într-o problemă unde ar fi necesare doar experiențele și măsurătorile.

În cartea sa *Étude sur l'évolution d'un problème de physique: la propagation thermique dans les solides* [1928], Bachelard realizase deja demersul complementar celui pe care îl întreprinde în *La Psychanalyse du feu*, în măsura în care acolo încercase să descrie, în legătură cu fenomenele calorice, axa bine determinată a obiectivării științifice, arătând cum geometria și algebra au contribuit treptat, prin formele și principiile lor abstracte, la canalizarea experienței pe o cale științifică. Ambii versanți contribuie sinergic la punerea în lumină a mecanismelor responsabile de această observație întotdeauna valorizată (sau chiar hipnotizată) care este observația focului. Dar observația valorizată nu este identificabilă numai în acest caz particular al fenomenelor focului, nici nu este reductibilă la o persistență (cumva predictibilă, de altfel) a discursului preștiințific în conștiințele needucate (cum scria Jean Starobinski în fragmentul reprodus mai sus), ci este constitutivă spiritului însuși și, implicit, modului specific uman de raportare la fenomene în genere (și ca potențiale obiecte de cunoscut): „Un plan al erorilor umane este o întreprindere nerealizabilă. O sarcină ca a noastră, mai cu seamă, refuză planul istoric. Într-adevăr, condițiile străvechi ale reveriei nu pot fi înlăturate prin formația științifică actuală. Însuși savantul, când își părăsește profesia sa, se întoarce spre valorizările primitive. Ar fi deci zadarnic să descriem, pe linia unei istorii, o gândire care contrazice fără încetare învățămintele istoriei științifice. Dimpotrivă, vom consacra o parte a eforturilor noastre spre a demonstra că reveria reia fără întrerupere temele primitive, acționează în permanență ca un suflet primitiv, în pofida succeselor gândirii elaborate și împotriva instrucției înseși, desprinsă din experiențele științifice.”²⁰

Propunerea de principiu pe care o face Bachelard este aceea a asumării unei vieți duble, a constatării și a acceptării realității acestei inevitabile și ireductibile duble situații (în orizontul rațiunii, ca *animus*, și în orizontul oniricului, ca *anima*): „Problemele materialismului se vor pune cu atât mai clar, cu cât vom realiza mai direct o totală separație între viața rațională și viața onirică, acceptând o viață dublă, cea a omului nocturn și a omului diurn, bază dublă a unei antropologii complete. O dată efectuată diviziunea în imaginație și rațiune, putem vedea mai clar stabilindu-se în psihismul uman problema unei duble situații. Se pune, de fapt, o problemă de situație dublă când vrem să abordăm, pe baza unor exemple numeroase și exacte, raporturile dintre categoria imaginilor și categoria ideilor. În acest punct de virare a

¹⁹ *Ibidem*, p. 30.

²⁰ *Ibidem*, p. 32.

inconștientului și a conștientului, cercetările lui C.G. Jung ne îngăduie să stabilim dubla perspectivă a unei difenomenologii, a unei fenomenologii care revelă, pe de o parte, actul de conștiință, ascetismul conștiinței care își va găsi satisfacția în disciplinele științifice, și o fenomenologie care recunoaște, pe de altă parte, surda persistență a inconștientului, activitatea niciodată satisfăcută a visărilor inconștiente. [...] Oricât de bine angajați am fi pe căile intelectualismului, nu trebuie să pierdem niciodată din vedere un fundal al psihismului unde germinează imaginile.”²¹ Vorbind despre „dublă situație”, Bachelard ne invită nu numai să acceptăm coexistența în simultaneitate sau alternanța ritmată pe modelul yin/yang a unei rațiuni angajate într-un travaliu de *autopurificare* și eliberare (situație în registrul diurnului, sub semnul lui *animus*) mereu reiterat și a unei imaginații creatoare eliberat(oar)e (situație în registrul nocturnului, sub semnul *animei*), ci ne invită să asumăm cele două orizonturi în ireductibilitatea lor constitutivă, în diferența lor specifică, în „totală separație”, evitând seducțiile sintezelor totalizatoare (în fapt, reductive și, prin aceasta, chiar falsificatoare) edificate în temeiul unui principiu unificator; vorbind despre *difenomenologie*, „Bachelard scindează fenomenologia și îi retrage dreptul de a fi un sistem unificat de descriere”, obținând astfel ca dublu efect „relativizarea postulatelor rațiunii și a decretelor imaginației”²².

Iar acest dublu exclusivism constitutiv recognoscibil atât la nivelul practicii, ca „două moduri ale conștiinței, unul ținând de lumina zilei și altul care acceptă latura nocturnă a sufletului” („În gândirea științifică, conceptul funcționează cu atât mai bine cu cât este dezlipit de orice imagine de fundal. În plin exercițiu, conceptul științific e debarasat de toată lentoarea evoluției sale genetice, evoluție care crește încă de pe atunci din simpla psihologie. [...] Astfel, imagini și concepte se formează la cei doi poli ai activității psihice, care sunt imaginația și rațiunea. Funcționează între ele o polaritate de excludere.”²³), cât și la nivelul discursului teoretic și *metateoretic* („Bachelard pledează pentru legitimitatea unui bilingvism radical, pentru recurgerea la două limbi cu atât mai exclusive cu cât sunt constituite fiecare nu numai printr-un sistem de semnificații specific, dar și vizând o altă ordine de semnificații, după un alt mod de semnificare.”²⁴) este gândit prin raportare la posibilitatea unui dublu prezent („Ceea ce înseamnă să trăiască, simultan sau alternativ, două timpuri diferite; să participe la devenirea gândirii științifice, care nu încetează să se construiască ea însăși construind obiecte mereu noi; să re-trăiască, în proaspăta lor irumpere, imaginile și miturile care au fost, pe drumul științei, obstacole epistemologice și care, de acum înainte, pentru rațiunea

²¹ Gaston Bachelard, *Matérialisme rationnel*, Paris, PUF, 1953, pp. 48–49 [tr. n.].

²² Jean Starobinski, *op. cit.*, pp. VI, IV. Cf. pp. V–VI: „Nimic nu pare să-i fi fost mai străin decât căutarea unui principiu unificator. Diviziunea psihologică în regat al ideilor și regat al imaginilor separă două regiuni al căror mod de activitate nu trebuie confundat; dintr-un domeniu într-altul, intruziunile nu pot fi decât nefaste. (...) Unificarea prin fenomenologie, în numele unei activități care ar transcende totodată reveria și știința, ar fi un șiretlic al limbii ideilor.”

²³ Gaston Bachelard, *La poétique de la rêverie*, Paris, PUF, 1993, pp. 46–47 [tr. n.].

²⁴ Jean Starobinski, *op. cit.*, p. VII.

instruită, sunt despuiate de orice autoritate.”²⁵). Nu numai posibilitatea unui dublu prezent, ci chiar posibilitatea separării și a suprapunerii de timpuri eterogene devin conceptibile prin acea doctrină a timpului discontinuu (elaborată de Bachelard în *Dialectique de la durée* și în *Intuition de l’instant* într-o polemică la adresa doctrinei bergsoniene a duratei) care, în numele unui pluralism eliberator, „denunță constrângerile temporalității orizontale ce nu cunoaște decât înlănțuirile consecutive ale cauzalității eficiente” și „invită omul să-și manifeste puterea de a reîncepe – putere ce se sprijină pe clipă, interpunând între clipe intervalul, ruptura”²⁶. Doctrina timpului discontinuu se dovedește extrem de utilă în decriptarea stilului însuși al dublei cercetări bachelardiene, în sensul că, dincolo de exigența menținută a diferențierii ireductibile între „facultăți” și a strictei circumscrieri a domeniilor lor de aplicabilitate (ba chiar cumva în pofida sau împotriva acesteia), ar putea asigura ceva de tipul unui „fundament” comun prin „dinamica clipei inaugurale, a ivirii dintâi, prin care ființa întreagă coincide, în cunoștința de cauză, în deplină conștiință, cu clipa de *acum* a afirmării sale, fie pentru a organiza ecuațiile unei cunoașteri noi, fie pentru a retrăi imagini din copilărie salvate de distrugere sau vise cosmologice”²⁷.

Pledoaria în favoarea unei duble situații și a unui bilingvism radical era extrem de actuală, în sensul că răspundea unei exigențe a momentului (aspect asupra căruia Bachelard însuși nu a insistat aproape deloc²⁸), fiind elaborată într-o epocă de criză a modernității, care anunța ruptura, schimbarea de paradigmă, inserția a ceea ce se va numi *postmodernitate*. Astfel, în decursul modernității, succesele fizicii matematice, cu precădere controlul pe care îl exercită asupra lumii materiale, determină triumful unui adevăr care satisface exigența carteziană a reducției fenomenelor la figură și la mișcare și, în plus, înlocuiește figurabilul prin conceptualizabil, în sensul că nu mai raportează figura la obiecte, ci la concepte. Ceea ce conduce, dinspre știință, la o descalificare crescândă și profundă a

²⁵ *Ibidem*, p. VII.

²⁶ *Ibidem*, p. VIII.

²⁷ *Ibidem*, p. VIII. Cf. p. XIII: „Marca temporală a imaginii, după Bachelard, este cel puțin triplă: imaginea domină și ocupă clipa (nu fără să anticipeze uneori, prin dinamismul ei, clipele ulterioare); starea de mai bine de care se lasă întovărășită crește pe un timp slab care o precede imediat și, prin acest gradient de inovație care o face inaugurală, ea nu rămâne în afara unei analogii formale cu enunțul științific novator; ea trezește un mod mai vechi de relație cu lumea, reînvie o parte a psihismului condamnat la tăcere, chiar pe aceea pe care limbajul științific, purificându-se, o făcuse să tacă. Tot ce știința revocă (pe bună dreptate, după regulile ei de validitate), socotind că este arhaic, pune stăpânire din nou pe prezent, într-o altă regiune a existenței și a discursului – regiune având dreptul la respirație proprie și fără de care existența umană, în întregime, ar fi condamnată la sufocare.”

²⁸ Cf. *Ibidem*, p. XIV: „Vom găsi puține considerații la Bachelard asupra inserției istorice a dualismului său, asupra a ceea ce face posibilă și necesară, la mijlocul secolului al XX-lea, invitația la un bilingvism care pretinde ca omul să fie capabil să vorbească și să perfecționeze cu rigoare limba operațiilor logico-matematice, rezervând însă pantei reveriei o mare parte din viața sa. A se strădui să demonstreze că gândirea sa răspundea unei urgențe a momentului, fără îndoială că i s-ar fi părut lui Bachelard un gest inutil de oportunism. Totuși, o reflecție de acest ordin, dincoace sau dincolo de filosofia științelor și de poetică, putea contribui la legitimarea gândirii lui Bachelard la fel de bine (dacă nu mai bine) ca și complementaritatea anistorică a diurnului și a nocturnului, a lui *animus* și a lui *anima*.”

experienței sensibile și a activității imaginarului legat de sensibil²⁹. Modernitatea în artă (cu interesul explicit pentru sensibil și pentru perceperea intimă a propriei corporalități) se află într-un raport așa-zicând (dimpreună cu Bachelard) dialectic cu mersul triumfal al științelor contemporane care dezvrăjesc natura (și modul nostru de raportare la ea), reducând-o la un sistem de raporturi matematizabile. Bachelard susține că această dialectică specifică epocii moderne (reprezentată îndeobște prin figurile contradictorii ale savantului și poetului, ca subiecți animați de exigențe contrare, supunându-se unor autorități diferite, orientate spre scopuri diferite) nu trebuie rezolvată în funcție de o sinteză obligatorie (și, prin aceasta, reductivă sau chiar falsificatoare): „Bachelard ne arată că schisma caracteristică a modernității poate fi trăită în deplină conștiință de către un subiect unic, fără ca gândirea științifică sau poezia să renunțe la specificitatea lor. Cu toate acestea – și e lucrul de preț pe care Bachelard ni-l arată prin puterea exemplului – funcțiile lor, chiar dacă rămân ireductibile și inconciliabile, nu produc niciun conflict distrugător: coexistența lor bătaioasă asigură omului dubla cetățenie într-o lume științifico-tehnică și într-un univers al visului. Bachelard abolește, pe lângă toate nostalgiile, patosul facil al exilului și al alienării: omul poate să locuiască și spațiul conceptelor și pământul imaginilor. Căci acesta este postulatul comun al unui *a trăi mai bine* care suscită într-un tot pluralitatea experiențelor și alternanța lor inepuizabilă. A trăi mai bine este *un* verb care se conjugă la *mai multe* moduri.”³⁰

Firul conducător al unei recuperabile filiații care să lege perspectivele unor filosofi ai științei precum Gaston Bachelard și Michel Foucault – dincolo de locul comun deja al apartenenței lor la școala epistemologiei istorice și dincoace de diferențele specifice – este reprezentat și de o anumită continuitate de metodă; iar metoda recognoscibilă aici trimite, credem, la orizontul instituit de semnificațiile aferezei. Din punct de vedere epistemologic, progresul în cunoaștere se realizează prin *afereză*: ca desprindere de ceea ce este *deja* dat în cunoașterea comună și în limbajul comun, ca ruptură în raport cu „tradiția” științifică în vigoare, ca eliberare de diverse tipuri de obstacole epistemologice³¹ (melanj de intuiții dispersate de ordin afectiv și/sau substanțialist etc.), ca *desubiectivizare* prin exercițiul unei autoironii răuvoitoare care însoțește metodic orice demers cu pretenții de științificitate.

²⁹ Cf. *Ibidem*, p. XIV: „Dacă se conformează adevărului conform științei, omul nu mai are dreptul să simtă, „dreptul să viseze” decât pe furis. Dar oare poate el să accepte această interdicție? Istoricii au scos în evidență faptul că *Aesthetica* (1750) lui Baumgarten, care legitima (chiar dacă la un nivel inferior) activitatea aisthesis-ului, era un răspuns la avântul astronomiei copernicane și al mecanicii clasice, luând apărarea funcțiilor legate de sensibilitatea naivă, în numele unei considerări a integralității facultăților umane.”

³⁰ *Ibidem*, p. XV.

³¹ Printre acestea, alternativa raționalism – empirism este mai puțin evidentă și, astfel, mai rezistentă: „En fait, l’histoire de la connaissance scientifique est une alternative sans cesse renouvelée d’empirisme et de rationalisme. Cette alternative est plus qu’un fait. C’est une nécessité du dynamisme psychologique. C’est pourquoi toute philosophie qui bloque la culture dans le Réalisme ou le Nominalisme constitue les obstacles les plus redoutables pour l’évolution de la pensée scientifique.” (Gaston Bachelard, *La formation de l’esprit scientifique*, ed. cit., p. 294).

Desubiectivizare înțeleasă în termeni de travaliu maieutic susținut vizând asumarea unei renunțări radicale la ceea ce constituie chiar propria intelectualitate: „Au point de l'évolution où se trouve la science contemporaine, le savant est placé devant la nécessité, toujours renaissante, du *renoncement à sa propre intellectualité*. Sans ce renoncement explicite, sans ce dépouillement de l'intuition, sans cet abandon des images favorites, la recherche objective ne tarde pas à perdre non seulement sa fécondité, mais le vecteur même de la découverte, l'élan inductif. Vivre et revivre l'instant d'objectivité, être sans cesse à l'*état naissant* de l'objectivation, cela réclame un effort constant de desubjectivation. Joie suprême d'osciller de l'extroversion à l'introversion dans un esprit libéré psychanalytiquement des deux esclavages du sujet et de l'objet! Une découverte objective est immédiatement une rectification subjective. Si l'objet m'instruit, il me modifie. De l'objet, comme principal profit, je réclame une modification spirituelle. Une fois bien réalisée la psychanalyse du pragmatisme, je veux savoir pour pouvoir savoir, jamais pour *utiliser*. [...] Sans doute, le monde résiste souvent, le monde résiste toujours, et il faut que l'effort mathématisant se reprenne, s'assouplisse, se rectifie. Mais il se rectifie en s'enrichissant.”³² Travaliu hermeneutic vizând, de fapt, depășirea celor mai subtile obstacole epistemologice, eliberarea de dubla servitute subiect – obiect și edificarea unui discurs teoretic rectificator care să fie și (sau cu precădere) un discurs *metateoretic* și *autoreflexiv*: „La science contemporaine est de plus en plus une réflexion sur la réflexion. [...] Or, il semble bien qu'avec le vingtième siècle commence une pensée scientifique *contre* les sensations et qu'on doive construire une théorie de l'objet contre l'objet. Jadis, la réflexion résistait au premier réflexe. La pensée scientifique moderne réclame qu'on résiste à la première réflexion. C'est donc tout l'usage du cerveau qui est mis en question. Désormais le cerveau n'est plus absolument l'instrument adéquat de la pensée scientifique, autant dire que le cerveau est l'*obstacle* à la pensée scientifique. Il est un obstacle en ce sens qu'il est un coordonnateur de gestes et d'appétits. Il faut penser *contre* le cerveau.”³³

Metoda aferezei (în accepțiunea ei așa-zicând clasică, constituită de o anumită utilizare prevalentă istoric) este *resemnificată* la Bachelard, atât teoretic, cât și în practică, în măsura în care, pe de o parte, filosoful științei lucrează nu doar sub exigența epistemologică a eliminării (*le contre*), ci și sub aceea a recuperării și a *reintegrării* constructive a tuturor reziduurilor (pe care, prin forța lucrurilor, argumentarea este obligată să le sacrifice pentru a se putea constitui *ca* argumentare), a ceea ce cursul istoriei a înlăturat sub titlul de „erori” și a obstacolelor depășite prin rupturile fecunde care conduc la schimbările de paradigmă; iar pe de altă parte, omul de știință lucrează într-un orizont așa-zicând al *dialogicului* prin excelență, în cadrul căruia obiectivitatea este determinabilă în funcție de *celălalt* în sens generic, în logica cercului hermeneutic („Pour être bien sûr que la *stimulation* n'est plus à la base de notre objectivation, pour être bien sûr que le contrôle objectif est une

³² Gaston Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique*, ed. cit., p. 297.

³³ *Ibidem*, p. 299.

réforme plutôt qu'un écho, il faut en venir au *contrôle social*. Dès lors, dût-on nous accuser de cercle vicieux, nous proposons de fonder l'objectivité sur le comportement d'autrui, ou encore, pour avouer tout de suite le tour paradoxal de notre pensée, nous prétendons choisir l'oeil d'autrui, toujours l'oeil d'autrui, pour voir la forme, la forme hereusement abstraite, du phénomène objectif: Dis-moi ce que tu vois et je te dirai ce que c'est. Seul ce circuit, en apparence insensé, peut nous donner quelque sécurité que nous avons fait complètement abstraction de nos visions premières.³⁴), iar *obiectul* însuși este nu doar determinat, ci chiar constituie numai pornind dinspre coordonatele modalităților gândirii noastre („Soudain, l'efficacité de l'effort mathématisant est telle que le réel se cristallise sur les axes offerts par la pensée humaine: des phénomènes nouveaux se produisent. Car on peut sans hésitation parler d'une création des phénomènes par l'homme. L'électron existait avant l'homme du vingtième siècle. Mais avant l'homme du vingtième siècle, l'électron ne chantait pas. Or il chante dans la lampe aux trois électrodes. Cette réalisation phénoménologique s'est produite à un point précis de la maturité mathématique et technique. Il eût été vain de tenter une réalisation prématurée.”³⁵).

Spre deosebire de Bachelard, în cazul lui Foucault, sarcina de recuperare a valențelor aferezei ca metodă devine mult mai dificilă, dar nu imposibilă, în măsura în care o gândim (în chiar sensul indicat de Foucault, credem) prin prisma deplasărilor și a transformărilor suferite pe parcursul istoriei utilizărilor (și al conceptului) ei. Astfel, credem a o putea recunoaște, de pildă, în travaliul hermeneutic orientat spre descoperirea pragurilor epistemologice despre care scria Bachelard, spre punerea în lumină a fenomenelor de ruptură și a momentelor de discontinuitate din ceea ce se consideră a reprezenta devenirea unei discipline. Deși există o schimbare de perspectivă și, prin aceasta, de rezultat, modalitățile aferezei ca metodă hermeneutică par încă recognoscibile și aici, cel puțin în insistența *dezvăluirii*, făcând abstracție de ceea ce este vizat prin *dezvăluire*. În discipline precum istoria ideilor, istoria științei, istoria filosofiei, istoria gândirii, istoria literaturii (adică tocmai cele care se sustrag în mare măsură travaliului și metodelor specifice istoricului), remarcă Foucault, atenția se deplasează de la unități vaste (descrise în termeni de „epocă” sau „secol”) spre fenomene de ruptură și discontinuitate, în sensul că, „sub marile continuități ale gândirii, sub manifestările masive și omogene ale unui spirit sau ale unei mentalități colective, sub devenirea încăpățanată a unei științe ce se ambiționează să existe și să-și atingă împlinirea încă de la început, sub persistența unui gen, a unei forme, a unei discipline, a unei activități teoretice, se încearcă acum să se detecteze incidența întreruperilor”³⁶. Statutul și natura acestor întreruperi trimit nemijlocit la acele *praguri epistemologice* bachelardiene care

³⁴ *Ibidem*, p. 287. Cf. p. 288: „toute doctrine de l'objectivité en vient toujours à soumettre la connaissance de l'objet au contrôle d'autrui”, „la science moderne travaille sur des matériaux expérimentaux et avec des cadres logiques socialisés de longue date, par conséquent déjà contrôlés”.

³⁵ *Ibidem*, p. 297.

³⁶ Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, traducere, note și postfață de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, 1999, p. 7.

suspendă acumularea nesfârșită a cunoștințelor, întrerupându-le maturizarea lentă, introducându-le într-un alt timp, rupându-le de originea lor empirică și de motivațiile lor inițiale, epurându-le de complicitățile lor imaginare, și „astfel, prescriu analizei istorice altceva decât căutarea începuturilor mute, altceva decât regresivitatea spre cei dintâi precursori: reperarea unui nou tip de raționalitate și a efectelor sale multiple”³⁷. Iar detectarea incidenței întreruperilor și reperarea diverselor tipuri de raționalitate dimpreună cu momentul survenirii lor deschid posibilitatea realizării unei varietăți de tipuri de istorii domeniiale.

Din analizele subtile ale lui Georges Canguilhem, Michel Foucault preia și integrează în propria viziune ideea că istoria unui concept nu este niciodată în totalitate istoria rafinării lui progresive, nici istoria unei continue și constante sporiri a raționalității sale ori a gradului său de abstractizare, ci în fond este istoria diferitelor lui câmpuri de constituire și de validitate, istoria regulilor sale succesive de utilizare, istoria mediilor teoretice multiple în care s-a desfășurat și s-a desăvârșit elaborarea sa. Pe parcursul istoriei lor, înțelese în termeni de istorie a utilizărilor lor, conceptele suferă *deplasări* și *transformări* care, la limită, ar putea îndreptăți afirmația că fie nu mai este vorba despre unul și același „concept”, fie că nu este vorba despre o singură „istorie” (cu atât mai puțin despre o „evoluție”) a sa, fie ambele (în intersecția lor). Ideea pluralității istoriilor este susținută, în plus, și de distincția pe care o operează Canguilhem între *scara microscopică* și *scara macroscopică* a „istoriei” științelor. Astfel, diferitele evenimente (o descoperire, elaborarea unei metode, întreaga operă a unui savant, reușitele și chiar eșecurile lui etc.) și urmările lor nu sunt distribuite în același fel la nivel micro și la nivel macro, nu au aceeași incidență și, deci, nu pot fi descrise în același mod: fiecare nivel își va produce propria „istorie”³⁸.

Totodată, ceea ce Michel Foucault numește *redistribuirii recurente* determină apariția mai multor „trecuturi”, a mai multor forme de înlănțuire, a mai multor ierarhii în funcție de importanță, de relevanță, de valorizare, a mai multor rețele de

³⁷ *Ibidem*, p. 8. Inclusiv prin reducerea *istoriei* la „cea mai mică expresie a ei” în „gloria clipei novatoare” din „această apologetică a înnoirii și a țâșnirii” pe care o propune Gaston Bachelard (cf. Jean Starobinski, *op. cit.*, pp. XI–XII).

³⁸ Cf. Gaston Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique*, ed. cit., pp. 299–300: „Dès lors, une psychanalyse de l'esprit scientifique prend tout son sens: le passé intellectuel, comme le passé affectif, doit être connu comme tel, comme un passé. Les lignes d'inférence qui conduisent à des idées scientifiques doivent être dessinées en partant de leur origine effective; le dynamisme psychique qui les parcourt doit être surveillé; toutes les valeurs sensibles doivent être démonétisées. Enfin, pour donner la conscience claire de la construction phénoménologique, *l'ancien doit être pensé en fonction du nouveau*, condition essentielle pour fonder, comme un rationalisme, la physique mathématique. Alors, à côté de l'histoire de ce qui fût, alentie et hésitante, on doit écrire une histoire de ce qui aurait dû être, rapide et péremptoire. Cette histoire normalisée, elle est à peine inexacte. Elle est fautive socialement, dans la poussée effective de la science populaire qui réalise, comme nous avons essayé de le montrer au cours de cet ouvrage, toutes les erreurs. Elle est vraie par la ligné des génies, dans les douces sollicitations de la vérité objective. C'est cette ligne légère qui dessine le destin véritable de la pensée humaine.”

determinări, a mai multor teleologii în cazul uneia și aceleiași științe, pe măsură ce prezentul acesteia se modifică. Trecutul științei este în mod constant condiționat și rescris de prezentul ei, în sensul că noile descoperiri științifice proiectează o lumină nouă asupra unor ipoteze sau viziuni din trecut excluse la momentul respectiv ca nelegitime sau chiar „false” de un anumit curs al istoriei dominante. Prin urmare, descrierile istorice depind în chip necesar de actualitatea cunoașterii, se multiplică o dată cu transformările acesteia și se desprind permanent de ele însele. Pentru istoria ideilor, a gândirii și a științelor, consecințele acestei mutații constau în punerea sub semnul îndoielii (nu doar metodice) a înseși posibilității totalizării; în repunerea în discuție a temelor convergenței și ale împlinirii; într-o disociere în lunga serie neîntreruptă constituită de ceea ce îndeobște a fost identificat ca „progres al conștiinței” sau „teleologie a rațiunii” sau „evoluție a gândirii umane”; în individualizarea unor serii diferite care, deși juxtapuse, amestecate, suprapuse, sunt ireductibile la o schemă liniară: „Așa și-au făcut apariția – în locul cronologiei continue a rațiunii, care era invariabil readusă la originea inaccesibilă, la inaugurarea ei fondatoare – scări uneori de mică amploare, distincte unele de altele, rebele subsumării unei legi unice, purtătoare de multe ori ale unui tip de istorie propriu fiecăreia în parte și ireductibile la modelul general al unei conștiințe care acumulează, progresează și rememorează.”³⁹ Serii ireductibile la o schemă liniară, nesubsumabile unei legi unice, purtătoare ale unor tipuri specifice de istorie, dar recuperabile dinspre o metodă hermeneutică ce pare a trimite, în chiar această *reconfigurare*, la valențele susceptibile de resemnificări posibilizante ale metodei aferezei.

³⁹ Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, ed. cit., pp. 12–13.